tiszatáj
IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT
XXXI. ÉVFOLYAM, 8. SZÁM – 1977. AUGUSZTUS

MŰVÉSZET

SZÍNHÁZ

„... hűség a tehetségünkben előírt küldetéshez ..."

BESSENYEI FERENC VALLOMÁSA

Rövid beszélgetésre készültünk csupán, szokásos bemutató előtti újságcsevegésre. Alig egy órát engedélyeztünk magunknak, s szigorúságunkat a színház tetézte, hiszen hét órakor kezdődött az előadás. 1977. május 16-án találkoztunk a Madách Színház öltözőjében, tehát nem sokkal azután, hogy a társulat hazatért a bukaresti és kolozsvári vendégjátékról. A kérdések is innen indultak volna: Bessenyei Ferenc — miképpen a bukaresti magyar nyelvű hetilap, „a Hét" írta — az ottani sajtótájékoztatón ezt mondta: „... bármennyire szerettem és szeretem is, bármennyire létemmé, véremmé vált Othello, összeszedem minden fekete festékemet, felmegyek a Margit-hídra, s az egészet így, hátrafelé, hogy ne is lássam többet, beledobom a Dunába!". Ez izgatott, ez a végső bácsú, s az, hogy ismét Shakespeare-re készülődik, a Szegedi Szabadtéri Játékok Lear királyának címszerepére. De alig jutottam el az első kérdés feléig, máris kibuggyant a gondolatáradat, mintha senki egyéb nem lett volna a szűk szobácskában, csak a hatalmas tükör. Se ember, se magnetofon. A beszélgetésből így lett egyszemélyes, tűnődő monológ.

Az Othello olyan szerep, amely egy színésznek az egész férfiéletét betölti. Nekem rengeteg örömet, sikert, boldogságot és kétséget hozott, s úgy gondolom, ha ettől most megszabadulok, nagyon nagy, örökös problémától fogok megszabadulni. Ami engem mindig izgatott benne: két embernek egymáshoz való tiszta viszonya, amelyről korunkban, a korszak esztétikájában, kritikájában kissé elterelődött a figyelem. Ma mintha az Othellóban se erről volna szó. Kicsit az egész világ Jágó-párti lett, s ez — azt hiszem — azért is van, mert a nézőtéren több Jágó ül, mint Othello. Mintha a Jágó-lélek volna a korszerűbb, s az Othello-lélek a korszerűtlen, a Jágó-erkölcs a mai erkölcs, az Othello-erkölcs pedig a múlté. De nem e zavar miatt válok el tőle, hanem mert más természetű szerepeknek kell átadnom az energiámat.

Nagyon szerencsés vagyok. Végigjátszottam az emberiség legmagasztosabb példaképeinek harcát, az emberi haladásért küzdő hősök egész sorát, meg kellett mutatnom azt az erkölcsi erőt, amelyet példának lehet állítani: hogy amit végiggondoltak értünk, azt végig is csinálták, és az életükkel tettek pontot az igazságaik végére. Ha az élet fölkínálja az embernek ezeket a szerepeket, természetesen elé kell állni és el kell vállalni.

Most mégis iszonyattal tölt el a gondolat — nagyon sok Lear-előadást látva, végigolvasva az összes róla szóló kritikát, elképzelést —, iszonyattal tölt el, hogy mit fogok csinálni. Mi az, amit én csinálhatok? Ma, amikor az igazi erő nemigen van jelen a színpadon, helyette manipulációk jönnek létre: kísérlet címén manipulációk, s ezek nélkül már nem nagyon lehet színpadi figurát teremteni. Már csak az az igazi színházi kritikusaink és esztétáink szemében, ami kísérletnek indul és az is marad. Ha véletlenül egy bátor színház célul tűzi ki, hogy ő most pedig meg-

próbálja rendesen Á-tól Z-ig megcsinálni a műveket, és nem pepita rongyot rázni a közönség orra előtt, akkor valami társadalmilag-politikailag gyanúsítható, művészileg elítélhető jelzővel ostorozzák a vállalkozást is és az intézményt is. Pedig korszerűség címén nem szabad a kevesebbet árulni, hiszen a korszerűség nem valaminek a hiánya, hanem éppen többlet, teljesség. Az a parancsolat, hogy teljes tudásunkkal, erkölcsi magatartásunkkal, művészi eszközeinkkel, feleleventett múltunkkal hűek maradjunk azokhoz az alkotó szellemekhez, akik fenntartanak bennünket, akiknek az égisze alatt működik a színház. A korszerűség azt jelenti, hogy a mában élő emberek számára kell felmutatni azokat az erkölcsi energiákat, amelyektől, lehet, elszoktak már, de nagyon nagy szükségük volna rá.

Mindez igen nehéz, hiszen több generáció él egymás mellett, új nemzedékek nevelődtek fel, más múlttal, más szenvedéssel, más emlékekkel élő nemzedékek, s nekünk a teljes közösséget kell valamilyen erkölcsi magatartás vállalására rábírni. Ez az igazi feladat. Ezért kell megkérdeznünk önmagunktól újra meg újra: vajon teljesíti-e a színház azt, hogy eljuttassa az emberek sokaságához népünk és az emberiség múltjának, jelenének haladó szellemi értékeit. Hozzájárul-e ahhoz, hogy népünk megismerje önmagát, kultúráját, múltját, történelemalkotó erejét? Megbecsülést szerez-e az emberi tisztességnek, nagyságnak, hősiességnek?

Hiszen a színház és az erkölcs, a művészet és az erkölcs sohase működik külön. Nem a jó magaviseletről beszélek, hanem a dolgokhoz való komolyságról. Arról, hogy akik megteremtették számunkra a minden szívre, minden agyra szóló egyetlen, árnyalt igazságot — Aiszkülosztól Petőfi Sándorig —, senki sem kerülte el közülük a színházat. Az életüket tették fel arra, hogy a miénket egyetlen gondolattal gazdagabbá tegyék. Ezeket a szellemeket nekünk nem szabad elárulni! Sajnos gyakran előfordul, hogy eláruljuk őket. Rengeteg remekmű megcsonkítva lát napvilágot a színpadon rossz kísérleteinkben, amikor félmondatokból akarunk egy egész szindarabra visszavilágítani. Holott csak az egész darab a mű! Nem a félmondat. Az ilyen félmondatok perszifiálásából támadnak a műre visszaháramló összes hamisítások. Mert az az egy mondat abban az egy szituációban tökéletes, de nem biztos, hogy a következő szituációban is megállja a helyét. Tessék az életünkből példát venni! Az egyik pillanatban eget-földet befogadó energiáink vannak, a másikban pedig gyöngék vagyunk, esendők.

Röntgen ide, sebészet oda — én úgy gondolom —, többet az emberről, mint Shakespeare vagy Csehov, nem tud senki. Kísérlet kell, mert a megváltozott körülmények követelik a továbblépést. Ám a legnagyobb kísérlet az volna, ha eljutnánk a szerzőig egyszer. Soha senkinek nem sikerült még, bátran állíthatom. Az olyan hatalmas emberalkotóhoz, mint Shakespeare, aki olyan tökéletesen ismerte a világot, lehet, hogy mi kevesek vagyunk. Kevesek vagyunk, de messze el tudunk vele menni, ha őt követjük. De ha kitalálunk valami mást, a könyöke alatt akarunk átbújni vagy a térde alatt akarunk játszani, az csak még kevesebb lehet. Ha őt akarjuk, ő a cégér, ő a címlap — Shakespeare —, akkor hozzá kell elmenni. Ennél nagyobb kísérlet ember számára, művész számára nem létezik.

Ennek a szónak: színész semmi értelme nincs, ha nem az íróba — Aiszküloszba, Szophoklészba, Euripidészbe, Shakespeare-be, Molière-be és a többiekbe — kapaszkodunk. Van Németh Lászlónak egy mondása: „hűség önmagunkhoz és bátorság a hűségünkhöz", vagyis hűség a tehetségünkben előírt küldetéshez és bátorság ahhoz, hogy e küldetéshez hűek tudjunk maradni. Színészről szólva, annyit jelent ez, hogy nem szabad rosszabbul játszani, mint ahogy tudunk, de ahogy tudunk, úgy kötelező. Hogy összemérhetjük a saját képességeinket ilyen csodálatos szellemekkel, az igazán nagyon nagy boldogság, s Shakespeare és a színész, a színpad és a közönség közé tolakodni manipulációkkal: elárulása az emberi gondolatnak, az emberiség erkölcsi energiájának.

A színész olyan munkatársat kíván, aki biztos erkölcsi és művészi utakra tudja vezetni az alkotó munkát. Ez a legfontosabb, mert ez a fajta magatartás egyre ritkul. Ritkul sajnos. Alig-alig tudunk már egymásnak emberi helyzetet teremteni.

Pedig ilyen cenzúrálatlan világban színházi közélet még soha nem működött! Itt mindenkinek mindent szabad, minden konzekvencia nélkül!

Ilyenkor Kiss Manyika jut eszembe. A mindannyiunk által szeretett és tisztelt, a generáció legnagyobb egyénisége, amikor már nem birta a maga körül levő tehetségteleneket, akkor odaállt a kolléga vagy a kolléganő elé: „Te kedves, hát van neked valami fogalmad, hogy milyen tehetségtelen vagy? Nemcsak ebben, mindenben! Nem mondta még neked senki sem azt, hogy neked ezt nem szabad csinálni?" Na, most kezdődik a baj: ki mondja ezt meg, kinek?

Az erkölcsről beszélek, s azért épp arról, mert általában az erkölcsi tartásunkkal van a baj, nem a szakmai tudásunkkal. A színháztól, a színházi embertől népe sorsához méltó magatartás kívántatik, olyan, amilyet legnagyobbjaink életének példájából olvashatunk ki. És ki is kell, hogy olvassuk, ha nem akarunk sandák lenni a közösség építésében; ha nem akarunk beszűkültek és kirekesztők lenni. Történelmünk a közös szándékok és tettek keresésére figyelmeztet, arra, hogy Magyarországon magyarnak lenni, nem születési, nem származási kérdés. Hunyadi Jánostól Zrínyi Miklóson át napjainkig folytathatnám a sort, bizonyságául annak, hogy — s ez a színházra is vonatkozik — a népünk sorsához méltó magatartás vállalása itt a legdöntőbb szempont. Az, hogy ki mit akar, s megtaláljuk-e a közös igazságokat, amelyeket közülünk mindenki a lelke homlokára írhat.

Nem mondom én azt, hogy a Learben sikerül majd talán valami olyat csinálnom, ami még soha senkinek nem jutott az eszébe — valakinek minden eszébe jutott már —, de abban biztos vagyok, hogy megpróbálom végiggondolni, végigmondani, megpróbálok eljutni hozzá, az emberábrázolás méltó fokára. Hiszem, hogy ez a színész legfőbb erkölcsi és szakmai feladata. Emberábrázolás: mindenki ezt akarja, ellesni az ember egyetlen pillanatát, amely a legjellemzőbb rá, s afölött megállítani az időt, működtetni az időben, hogy örök példa legyen: íme az EMBER.

Az ilyen hatalmas erőpróba azért szép, s azért vállalja el a színész, mert ki akarja próbálni önmagát, hogy meddig tud még eljutni. Tud-e még újat gondolni? Végig tudja-e gondolni egyáltalán? Végig tudom-e mondani, hiszen fizikai erőt is igényel az ilyen szerep. Itt az nem elég, hogy magunkra gomboljuk a zakót és a gombon belül marad minden. A drámai színjátszás teljesen más alapállást követel a színésztől. Itt parttalanok az indulatok, parttalanok a szenvedélyek. Fájdalmak, örömek, tragédiák. Leart nem lehet „mikulásbácsira venni", se egy öreg, földjét vesztett parasztemberre, se — mint ahogy idegen színházban láttam — nyugalmazott világítótorony-őrre. Nem lehet. Meg kell találni a shakespeare-i figurát!

Nem vádolok én senkit, biztosan mindenki azt keresi a maga módján. Hiszen azért van ez a sok keresés, mert senkinek se sikerült tökéletesen eljutni odáig. Más szerepekben, más előadásokban is ezért van ez a sok-sok ágú kutatás. Tehát én nem a kísérletezés ellen morgok, amikor morgok, csak a rossz kísérletektől, a dolgok megkerülésétől iszonyodom, s azt szeretném, hogy kísérletezés címén ne romboljunk. Ha kísérlet, arra való legyen, hogy eljussunk a forrásig, a tiszta gondolatokig. S ha ez a kísérlet akárhol abbamarad, látszani fog rajta a cél, a szándék; s azt mondja majd: a szép szándék ellenére ennyire futotta az erőnkből.

Az egész színháztörténet abból áll, hogy egy-egy nagy egyéniség azt mondta: — Gyerekek, én ebből többet nem tudtam teremteni. Próbáljátok továbbcsinálni! — Ezért kell összegyűjteni mindent, jó és rossz kísérletet, tévedést és erényt, s ezeknek a tapasztalataiból továbbfogalmazni ezeket a szerepeket. Újra és újra megfogalmazni a magunk módján. Hiszen minden szerepet, minden ilyen alakítást a színész egyénisége dönt el. A színész egyéni energiája. Kézállásban is lehet játszani, fejtetőn is lehet, ha képes igazolni ennek az igazságát.

Most iszonyúan félek, hogy megtalálom-e azt a középarányost, amely a műnek, a közönségnek és a kritikusoknak, esztétáknak is megfelel. Megpróbálok valami olyasmit, ami inkább a közönség számára igazolja ezt a remekművet, amely működik önmagától, semmi manipuláció nem kell hozzá. Ezt világosan mutatja a zseniális Brook-előadás, ahol Brook semmit se talált ki. Akkor volt élete teljében, amikor semmit se talált ki, csak érvényesítette a színdarabot.

Jó volna most már egy-két mondatban megfogalmazni, hogy miről is szólhat ma a Lear király, de nem lehet, mert átjárhatatlan, körüljárhatatlan darab ez. Mondják, Othello a féltékenység drámája, a Hamlet... Ez olyan felemás dolog. Címkézés. A Lear királyt se lehet egyszerűen megfogalmazni, hiszen minden szála, minden egyes figurája befejezett és tökéletes. Tökéletes figurák. Ahogy a természet a kegyetlenségével megteremtette az embert. Az embert, akiben minden jóság, minden nagyszerűség s minden aljasság benne van és varázsütésre működik: amikor föltámadnak benne az erkölcs alatti energiák, föltámad az emberben az állat, a vadság, akkor megfeledkezik mindenről, szülői tiszteletről, hatalommal való józan élésről... Már csak visszaélni tud vele... Ez a Lear király.

Csodálatos példája annak, ne engedjük, hogy az élet körülöttünk szétrohadjon!

Lejegyezte PÁLFY G. ISTVÁN